

Adlerbeths karakteristik av Gustav III.

Gudmund Jöran Adlerbeths Historiska Anteckningar utgavos första gången av Gustaf Andersson 1856—1857, andra gången av Elof Tegnér 1892. Rörande Anderssons edition uppges på titelbladet att Anteckningarna utgivits »efter en i von Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby befintlig handskrift». Det är allt man får veta, och om handskriftens beskaffenhet lämnas ingen upplysning¹. Till grund för Tegnérns edition ligger Adlerbeths originalhandskrift i Uppsala universitetsbibliotek. Den är inbunden i sex häften, vart och ett paginerat för sig. En hel del noter till texten av författaren förekomma, därjämte flere bilagor bestående av riksdagshandlingar, officiella skrivelser, diplomatiska aktstycken, utdrag ur tidningar m. m. Första häftets titelblad har rubriken »Berättelse om 1789 års riksdag». Denna berättelse, med en kort inledande tillbakablick på Gustav III:s regering, upptar de två första häftena. Möjligen har författaren ursprungligen tänkt inskränka skildringen till nämnda riksdag. Några ord alldeles i början av hans framställning synas tyda därpå. Anteckningarna ha emellertid fortsatts. De sträcka sig från och med tredje häftet, som överst på första sidan har rubriken »Anteckningar», över Gustav III:s sista år, förmyndartiden och Gustav IV Adolfs regering till och med år 1807. På varje häftes pärm stå, från och med det tredje, antecknade (sannolikt med författarens hand) de

¹ Utgivaren hade ursprungligen ej ens tänkt sätta ut sitt namn. Rektor Gustaf Anderssons brevväxling 1832—1863 (utg. av Bert Möller, Lund 1940), I, p. IX, II, s. 378.

år häftet omfattar¹. Den på pärmen till alla häftena förekommande gemensamma titeln »G. G. Adlerbeths Anteckningar» härrör av annan hand. Det kan observeras, med hänsyn till det följande, att efter framställningen av Gustav III:s historia, som slutar på sid. 80 i fjärde häftet, börjar omedelbart på sid. 81 redogörelsen för förmyndartiden. Mellan de båda sidorna är som bilaga inhäftat ett aktstycke, Gustav III:s testamente 1789 (i officiellt tryck). Nämnas må ock att i slutet av sjätte häftet ligga ett par lösa opagerade ark, på vilka nedskrivits den karakteristik av Gustav IV Adolf, som i båda editionerna avslutar Anteckningarna.

En källkritisk granskning av Adlerbeths av den historiska forskningen sedan gammalt flitigt använda memoarer vore i hög grad önskvärd. En sådan kan ej här företas. Någon uppmärksamhet skall dock ägnas den viktiga frågan om tidpunkten för Anteckningarnas författande.

Tegnér gör gällande² att Anteckningarna med all sannolikhet »fått sin nuvarande form samtidigt med eller kort efter de skildrade tilldragelserna». Till stöd för sin åsikt anför han följande skäl: »Vore dessa minnen nedskrifna under författarens äldre dagar, så eger man rätt att antaga att, om än totalomdömet öfver tredje Gustaf utfallit strängare än vad man måhända väntat av en Gustavian, som stått honom nära, formen blifvit annorlunda och mycket blifvit osagdt, som bärer den upprörda tidsstämningens prägel». Det anförda skälet för tidsbestämningen kan ej tillmätas något bevisvärde. Det vilar på ett subjektivt antagande att Adlerbeth på äldre dagar skulle ha uttryckt sig med större moderation, tydligen nära sammanhängande med Tegnérns egen starkt Gustav III-vänliga uppfattning, som gjort det

¹ H. 3: 1789 (tiden efter detta års riksdag)—1790; h. 4: 1791—1793; h. 5: 1794—1797; h. 6: 1797 (forts.)—1809 (tiden efter 1807 endast berörd med några rader). Framställningen är indelad i årsredogörelser, och för varje sådan redogörelse är årtalet satt som rubrik. Några andra kapitelrubriker finnas ej i Adlerbeths manuskript.

² I den levnadsteckning av Adlerbeth, som utgör inledning till Tegnérns edition.

svårt för honom att förklara Adlerbeths stränga omdömen om konungens person och politik på annat sätt än som tillkomna under en affektbetonad stämning. Därmed är ej förnekad att Anteckningarna — Tegnér synes närmast avse de delar som röra Gustav III:s tid — kunna ha tillkommit kort efter de skildrade händelserna¹. Men frågan kräver för sitt avgörande närmare undersökningar.

Det skall här endast påpekas den möjlighet ett studium av Anteckningarnas ortografi under jämförelse med ortografien i brev av Adlerbeth erbjuder att approximativt bestämma tidpunkten för de förras nedskrivande².

Vid genomgång av Anteckningarnas originalmanuskript finner man att författaren i de fem första häftena jämte början av det sjätte (de 13 första sidorna), omfattande tiden 1789—1797, regelmässigt använder enkel konsonant i ord som up, upföra, alt, altför, stälde, knapt, öppna samt som beteckning för ä-ljudet ä i sådana ord som där, därigenom, lämna, käjsare. Från och med redogörelsen för 1798 övergår han till bruket av dubbelkonsonant i anförda ord: upp, uppföra, allt etc., samt av e i orden der, lemna etc. Tid-

¹ Möjligen kan följande uttalande tolkas i den riktningen. I slutorden till skildringen av Gustav III:s tid säges (Tegnér's edition, I, s. 278) att därmed slöts »en lefnad, hvilken — — — aldrig kan förgätas och kan hända genom aflägsna fölgder i det tillkommande blifver lika minnesvärd då, som *för det närvarande*». Vilken tidslatitud som bör inläggas i de sista, här kursiverade orden är dock ovisst. — I framställningen av förmyndarregeringen 1792 hänvisas till vissa brev av Gustav III publicerade i J. W. v. Archenholz' journal Minerva 1802 (Tegnér's edition, II, s. 35). Att märka är att denna hänvisning, som i originaltexten befinnes skriven i marginalen, kan ha tillfogats långt efter den ursprungliga textens nedskrivande. Att så måste vara fallet framgår av det följande.

² Som jämförelsematerial har jag använt Adlerbeths brev till Rosenstein 1777—1818 (U. U. B., G. 308 a). Tyvärr saknas i denna samling brev från 1793 samt 1795—1797. Från 1794 finns endast ett brev. Ett par korta brev från A. till andra personer, det ena från 1793 och det andra från 1794, finnas även i U. U. B. (G. 4 da, 350 k). Vidare har jag haft att tillgå flera brev från A. till biskop Lindblom 1796 och ett längre brev 1797 (Link. stiftsbibl.). I K. B. och L. U. synas för åren 1793—1797 inga brev från A. finnas.

punkten för denna övergång kan tämligen exakt fastställas. I brev till Rosenstein 1798 (³¹/₃, ²¹/₄, ²/₆, ⁸/₉) bibehåller Adlerbeth konsekvent den gamla stavningen. I 1799 års brev (²⁵/₅, ²/₆, ¹⁵/₆, ¹³/₇, ³/₈, ⁷/₉) sker ändringen av ortografien (på en del undantag när i de två första breven), och i 1800 års brev är den fullt genomförd för att sedan bibehållas. Anledningen till att Adlerbeth ändrade sin stavning — det skedde även i andra avseenden än de här nämnda — sammanhängde med svenska akademiens då pågående arbete att få till stånd nya stavningsregler, ett arbete som resulterade i Leopolds i akademiens Handlingar 1801 tryckta avhandling om »svenska stafsättet»¹. I slutet av 1798 utsågs Adlerbeth och ett par andra akademiledamöter att tjänstgöra som en rådgivande kommitté vid Leopolds sida. Som ett resultat av de kommittéöverläggningar, som påbörjades 1799, har man att se den ortografiska nyorientering, som framträder i Adlerbeths brev s. å.²

Av vad ovan sagts ledes man till slutsatsen att Adlerbeths Historiska anteckningar för tiden 1789—1797, d. v. s. huvudparten, nedskrivits före senare halvåret 1799, det år då han övergick till den nya stavningen. Att i detalj bestämma när de olika årsredogörelserna tillkommit är förenat med svårigheter. Möjligen kan härvidlag ytterligare en ortografisk iakttagelse ge någon ledning. I Anteckningarna för 1789—1792 begagnar Adlerbeth ofta, i framställningen om 1789 års riksdag oftast, w i stället för v. I redogörelserna för 1793—1796 förekommer w på det hela taget mycket sparsamt, i krönikorna för 1797 och följande år inte alls. Går man till breven, befinner man sig att w dominerar under åren 1789—1792; i ett par brev 1792 (²⁵/₅ och ⁸/₉) användes visserligen alldeles övervägande v, men i det sista brevet för detta år (²²/₉) är w nästan helt förhärskande. Det korta brevet från 1793 ger

¹ Se härom H. Schück, Svenska akademiens historia, II, s. 333 ff.

² ¹⁵/₆ 1799 skriver Adlerbeth till Rosenstein: »Jag längtar storligen att höra när Ortographien kommer», och ²³/₅ 1801: »Hans (Leopolds) nya lagstiftning i Ortographien afbidar jag med otålighet, sedan vi andra ledamöter i Lagkommissionen så flitigt derpå medarbetat.»

ingen ledning. I de två breven från 1794 ($^{28/3}$, $^{5/9}$) påträffas endast ett w (mot 16 v). Men i breven från 1796 (fem stycken) användes w ungefär lika ofta som v (48 w, 52 v); i det relativt långa brevet från 1797 däremot ganska sparsamt (4 w mot 15 v). I 1798 års brev och senare finns w-tecknet ej alls. Brevmaterialet är otillräckligt men synes utvisa att Adlerbeth ännu 1796 var van att använda w jämsides med v, medan han 1797 var i färd med att överge w för att 1798 alldeles upphöra med bruket därav. Anteckningarna för 1789—1792 ha troligen skrivits före 1797, berättelsen om 1789 års riksdag knappast senare än 1792. Årsredogörelserna 1793—1796, där w endast sporadiskt finns kvar, synas ha tillkommit 1797, krönikan för sistnämnda år, där w är alldeles borta men äldre stavning i övrigt bibehålles, 1798, då breven förete samma stavningssätt. Över huvud är man böjd för antagandet att Adlerbeths Anteckningar tillkommit inte allt för långt efter de händelser som avhandlas. Tegnér skulle sålunda i viss mån få rätt i sin förmodan, ehuru på helt andra grunder än han anfört.

Vid jämförelse mellan Anderssons edition och Anteckningarnas originalhandskrift har Tegnér kommit till slutsatsen att den »visar öfverensstämmelse med afseende på texten i allt väsentligt». Någon närmare jämförelse mellan originalet å ena sidan och Anderssons och Tegnér's editioner å den andra har jag ej företagit. För att i någon mån få en föreställning om texttroheten i båda editionerna har jag dock gjort ett provstick genom att granska återgivandet av de samtal i dialogform mellan Adlerbeth och konungen (inalles fem stycken), som förekomma i olika sammanhang i framställningen av Gustav III:s historia. Vissa fel påträffas i Anderssons utgåva: oriktiga ord eller uttryck, ibland utelämnning av några ord¹. Felen bero på att Andersson som

¹ Några exempel må anföras. I ett samtal med konungen $^{14/3}$ 1789 yttrade Adlerbeth att adeln inom kort tid skulle »mista alla sina frälsebesittningar och därmedelst all sin styrka». De sista orden (»och därmedelst» etc.) äro utelämnade i Anderssons ed. (I, s. 142). Den $^{7/5}$ 1789 sade konungen: »En riksdag

grund för sin utgåva använt en avskrift av Anteckningarna, som tydligen inte varit fullt pålitlig. Tegnér's edition är ifråga om de granskade styckena överensstämmande med originalet, ehuru han lika litet som Andersson bokstavstroget återger texten.

Tegnér har ej i sin edition, på några få undantag när, tagit med bilagorna, vilka däremot finnas i Anderssons. En annan, vida större skiljaktighet mellan de båda editionerna är att det kapitel, som under rubriken »Konung Gustav III:s karakteristik» i Anderssons edition (II, s. 121 ff.) avslutar konungens historia, inte återfinnes i Tegnér's. Kapitlet är välbekant. Det innehåller en skoningslös teckning av konungens yttre och inre person, därjämte en tämligen ohöljd berättelse om konungens och drottningens äktenskapliga förhållanden, vari den Munckska affären och frågan om Gustav IV Adolfs börd beröras. Som bilaga till detta kapitel finnes avtryckt ett franskt stycke med titeln »Déclamation d'un Rhéteur contre l'Usurpation d'Auguste». I en not upplyses att »denna deklamation, hvars allusion utan svårighet finnes, är författad av kanslirådet Fredrik Berch, en sväger av den olycklige generalmajoren Carl Gustaf Armfelt». Anledningen till att »Karakteristiken» (jämte dess bilaga) är utesluten ur Tegnér's edition är främst att den ej återfinnes i originalhandskriften till Anteckningarna. För Tegnér har det »då varit en pligt vid deras utgivande efter denna autentiska källa att ej låta Adlerbeth gälla som dess (»Karakteristikens») författare — en pligt ej blott mot konungens minne, utan ock mot Adlerbeths».

Enligt Tegnér's åsikt är Adlerbeth ej författare till det här ifrågavarande kapitlet. Han antar att »Karakteristiken» lika litet som »Déclamation d'un Rhéteur» hört till Anteckningarnas ursprungliga text, och han avfärdar båda som alster »hemtade ur tidens kringsmygande pamflett litteratur». Deras plats i Anderssons edition förklaras på följande sätt: de ha

är det fasligaste jag vet». Hos Andersson (I, s. 191) står »det farligaste jag vet». Den ⁶/₁₂ 1789 sade konungen om kejsar Josef att han brutit »privilegier och sitt folks rätt». Hos Andersson (II, s. 23): »privilegier och folk rätt». En del andra felaktigheter förekomma, som här kunna förbigås.

båda »varit bilagda Adlerbeths historiska berättelse, liksom andra aktstycken hörande till tidens historia, och hafva av den okände afskrifvaren införlivats med Anteckningarna. Utgifvaren av första upplagan, hvars åtgörande varit helt mekaniskt, har på god tro låtit allt följa på samma sätt, som det förelåg i den honom tillgängliga handskriften». Han tillägger emellertid att »full visshet kan näppeligen vinnas i denna fråga, då denna handskrift, oaktat gjorda efterforskningar, icke kunnat återfinnas».

Det kan synas naturligt att Tegnér vid utgivandet av originalhandskriften inte ansåg sig böra ta med ett parti, som han i denna inte kunde återfinna. Då han underkände dess äkthet gick han emellertid väl hastigt tillväga. Att det här ej kan vara fråga om en pamflett framgår av »Karakteristikens» hela läggning. Det förtjänar för övrigt uppmärksammas att redan på Tegnér's tid sedan länge vissa underättelser funnos att tillgå om den av honom förgäves eftersökta av Andersson utgivna handskriften, underrättelser lämnade av utgivaren själv kort efter det att hans edition utkommit.

Rörande den 1856 publicerade första delen av Anteckningarna (omfattande tiden t. o. m. 1789 års riksdag) stod en kort anmälan att läsa i Nordisk universitets-tidskrift 1857¹. Anmälaren anmärker bland annat att ingen redovisning lämnats för manuskriptet, varför tvivel kunde uppstå om bokens tillförlitlighet. För övrigt anser han Anteckningarna äga »ett ganska högt värde». Det kan förtjäna tilläggas — till jämförelse med Tegnér's kritiska uttalanden om skildringen av 1789 års riksdag — att anmälaren finner »omdömena, efter författarens ståndpunkt och den grad av kännedom han hade, ganska opartiska». Som svar på denna anmälan meddelade Andersson i förordet till första delen av sina 1859 utgivna »Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby» några upplysningar. »Det manuskript», omtalar han, »hvar efter nämnde Anteckningar utgåfvos, var en afskrift föran-

¹ Nord. universitets-tidskrift, årg. 2, h. 4, s. 141 f. Anmälan är under-tecknad M., utan tvivel C. G. Malmström.

staltad av v. Br. och verkställd, såsom det vill synas, av någon renskrifvare med tydlig och vacker handstil. Dess öfverensstämmelse med originalet är av utg. fullkomligt obetviflad; ett bevis därför är bland annat omständigheten att det stycke deraf, som innehåller Gustaf III:s karakteristik, är till punkt och pricka överensstämmande med en i arkivet befintlig originalskrift av Adlerbeth, innehållande samma stycke».

Dessa upplysningar, vilka eget nog inte synas ha observerats av Tegnér eller av andra, som efter honom haft att syssla med Adlerbeths Anteckningar, sakna inte sitt intresse. De bekräfta, vad man kunnat förmoda, att Brinkman, som haft Anteckningarna till låns¹, låtit taga en avskrift av dem. Men vidare framgår att Brinkman vid deras återställande av ovarsamhet (?) kommit att behålla den del av originalmanuskriptet, som innehåller »Gustav III: s karakteristik» (jämte dess bilaga »Déclamation d'un Rhéteur»), vilken del efter Brinkmans död tillsammans med avskriften av Anteckningarna följt med till Trolle Ljungby. Andersson har sålunda haft tillgång till själva originalet till just det parti av editionen, vars äkthet Tegnér bestritt, och han har därför ifråga om detta parti av sitt utgivningsarbete ej behövt gå »mekaniskt» tillväga, beroende endast av en främmande avskrivare. Han har dessutom i originalet till »Karakteristiken» och i en av denna föreliggande, enligt vad han uppger, »till punkt och pricka» överensstämmande avskrift haft ett jämförelse-material, som övertygat honom att avskriften även av Anteckningarna i deras helhet måste ha varit utförd på ett fullt tillfredsställande sätt. Att han dragit för vittgående slutsatser av jämförelsen framgår av det föregående. För övrigt finns skäl betvivla att denna jämförelse gjorts med all tillbörlig noggrannhet, varom mera nedan.

Tydligen har Andersson inte ett ögonblick tvivlat på att Adlerbeth författat »Karakteristiken», och han har ingalunda saknat fog för denna sin uppfattning. Dess bättre finns

¹ Av G. J. Adlerbeth själv eller efter dennes död (1818) av hans son Jacob Adlerbeth.

originalmanuskriptet, mot vad man skulle kunnat förmoda på grund av Tegnér's ovannämnda uppgift om sina resultatlösa efterforskningar, alltjämt i behåll. Av allt att döma har det hela tiden befunnit sig i gott förvar i von Brinkmanska arkivet, varifrån jag haft förmånen erhålla det till låns¹. Det återges nedan bokstavstroget och med bibehållande av originalets interpunktering².

Ingen Konung har besutit Thronen med mera smickrande liknelser till en säll och ärefull regering än Gustaf III. Efter regeringsförändringen 1772 hade denne Herre icke behöft mera än hvila på sina lagrar, föra ett stilla och lugnt Regemente och låta sina undersåtare, som tillbådo honom, njuta fredens och trygghetens frukter, under det de ännu hade i friskt minne de ohygligheter inbördes tvedrägt, förföljelser och osäkerhet medfört. Men Naturen som utrustat honom med sällsynta och lysande gåfvor, hade ej skänkt honom de egenskaper som skulle göra honom och hans fädernesland lyckliga. En orolig ande, underhållen af en utsväfvande inbillningsgåfva och flera mäktiga fördomar, tilläto honom icke följa den jämna och afmätta väg, wishet och rätt-rådighet föreskrifva, och tyglades icke af de stränga grundsatser, som tillhöra en dygdig och ren character. Han ådagalade alltid mera snille än uplysning. Hans ärelystnad var oinskränkt; men vid ära förbant han intet annat begrep än lysande välde; och trodde den

¹ För vänligheten att utlåna manuskriptet till »Karakteristiken» till Uppsala universitetsbibliotek tackar jag arkivets ägare greve C. A. Trolle-Wachtmeister. Manuskriptet till »Déclamation d'un Rhéteur» och avskriften av Anteckningarna ha däremot ej kunnat återfinnas efter vad jag vid besök på Trolle Ljungby kunnat övertyga mig om. Förste bibliotekarien Bert Möller har benäget meddelat att dessa handskrifter ej heller finnas bland Gustaf Anderssons efterlämnade papper i L. U.

² Ett nytryck av Adlerbeths karakteristik efter originaltexten är motiverat redan av det skälet att Andersson ej återgivit denna med någon större noggrannhet. Bland felaktigheter i hans utgåva må endast påpekas att Fersen (i stället för Tessin) uppges som kronprins Gustavs guvernör. Ett annat skäl är att originalets ortografi ger viss ledning för »Karakteristikens» datering. Jfr nedan.

bestå mera i ett stort än i ett godt namn. Däruti såg han förnämsta målet för en Konungs bemödande, och i en Konung en dödlig, som föga borde bindas af sedelärans föreskrifter. Dessa fel tillhörde hufvudsakeligen hans upfostran och den tid hvori han upväxte. Till båda kan hänföras hans konstlade väsende, hans vana att häldre genom omvägar än rätt fram gå till sina ändamål. Där emot hade både upfostran och lynne del i hans förblindelse af fabel-hjeltars bragder och ouplysta tiders apotheoser; i hans outtrötteliga håg för blänkande förslag; i hans ständiga ombyte af nöjen till skingrande af en likformig lefnads ledsnad; i hans böjelse för ståt, den han trodde böra utmärka huru högt en Konung är uppsatt öfver andra människjor. Där af hans fåfänga; de många trappsteg af nyskapade värdigheter med hvilka han omgaf sin Thron; hans yppiga håg; hans otaliga förströelser; hans kallsinnighet för sitt folk; hans slösagtiga hushållning; hans onödiga inmängning i Europas angelägenheter; hans krig; hans ingrep emot Nation och stånd, ömsom våldsamt och utan larf, ömsom och oftast omklädda med ett täckelse af förställning och skrymtan, hvilket tiden dock snart afref.

Denne Herre ägde det lättaste begrep, det starkaste minne, den rikaste upfinningsgåfva; beläsenhet, smak, belevnhet, wältalighet. Ingen Prins har med mera värdighet talat ifrån en Thron, ingen i enskilda lefnaden varit älskansvärdare. Ingen har bättre förstått konsten att utan förolämpande gifva ett afslag; ingen att mera tillfredsställande meddela ett obestämdt löfte. Därföre intog han ofta sjelfva sina ovänner med sin artighet och sina behagande maner. Honom kan ej bestridas skarpt och omfattande öga att se saker i stort och i en blick; fin människjo-känedom och Statsklohet; rådighet; ståndaktighet; valde öfver sig sjelf i motgångar och när han trodde det behöfvas. Däremot var hans hjerta utan upriktig dygd; utan sannskyldig känsla för andra än honom sjelf. Eder, löften, lagar, ansåg han för nyttiga band på en enfaldig menighet; De tjänte mera att pryda hans tal än styra hans gärningar. Sjelfsväldig i medgång, brådstörtade han sig i olyckor, utur hvilka han visste draga sig med en fyndighet på

medel, som förtjänt mera förundran om han varit mera laggrann i valet ¹.

Tålig, fast sällan rättad, afhörde han anständiga föreställningar af folk dem han kände för kunskap och välmening. Men ehuru han syntes högakta dessa egenskaper, sökte han dem ej hos dem han utsåg till sitt biträde. Han valde hälst därtill sådana personer som visste dagtinga med sin öfvertygelse; men af dem äskade han en blind lydnad för sin vilja. Där af kom ock att han var omgifven med sluga, men nedriga redskap; och att ändteligen föga någon ärlig man ville af honom emottaga förtroendessysslor.

Man har berömt honom för mildhet och kärlek för vetenskaper. Den förra bestod i en lättrörd själ, i en medfödd känslöshet, i en håg att lysa med ädelmod, mera än i stadgad grundsats. Den visade sig ock därföre mera mot enskilda, än mot det allmänna. Den senare omfattade förnämligast Theatern och konsterna, ty de stadiga och alfvarsamma vetenskaperna aktade han föga, ja skydde såsom farliga, då de uplyste människor om deras rätt. Man har sagt att han bättre passat till Konung i Frankrike än i Sverige. Jag fruktar att han utblottat hvad Rike som fallit på hans lott. Ty hans håg var alltid spänd högre än hans förmåga. Med mera skäl kan sägas, att han lefvat bakefter sitt tidevarf. Hans ärelystnad och prakt var Ludvig XIV:s: hans politik Mazarins och Cardinalen de Retz ².

En opartisk efterverld som dömer honom efter gärningarne skall i dem finna spår efter ett lysande men ej riktigt snille; ett lättsinnigt, men icke hårdt hjerta. Den skall göra honom heder för en sällsynt förgätenhet af oförrätter 1772; för en blid regering till 1788; för flera helsosamma författningar; för Svenska språkets, smakens och witterhetens häfd; för en wiss storhet i själen och i alla företaganden; men den skall ock nödgas medgifva, att han i andra afseenden och särdeles till slut varit en skadelig Regent; att han inkräktat sitt folks rätt; upoffrat dess blod och välmåga i ett

¹ Il étoit le premier homme de son siècle pour se mettre en des embarras et pour se'n tirer.

Gr. S. Priest.

² Han hade så flitigt läst denne orolige Cardinals Memoirer, att flera Exemplar voro utslitna.

onödigt krig; skämt sina undersåtares seder, genom elacka exempel, veklighet och yppighet; upretat dem till Ståndshat, inbördes afund och kif; nyttjat tidens mörker, att genom dessa och flera lika brottsliga utvägar, stadga den för mänskligheten mäst hånliga despotism, där trälarne skola rosa sig vara frie.

Man har hos Gustaf III äfven som Tacitus hos Tiberius anmärkt flera tidevarf. Början af hans regering utmärkte ett saktmod, en återhållsamhet, som icke igenkändes vid dess slut. Han iakttog ordning i sitt lefnadssätt och i sina göromål: Han hörde och följde jemväl föreställningar: Han var öm om sina undersåtares omdöme. Allt detta försvann med tiden och han blef sjelf sitt allt. Var det förställning i ungdomen, den han sedermera trodde sig kunna umbära? Eller blef han i sjelfva verket förderfvad af smicker och medgång? Kan hända böra begge frågorna bejakas.

Nil pudet assuetos sceptris: mitissima sors est
Imperii Rege sub novo —

Lucanus.

Sällan har en Prins med förstånd varit begärligare på smicker. Han tillät det slösas på sig mundteligen, skrifteligen och på tryck. Sjelfva Riksdagshandlingarne vittna derom på ett sätt, hvilket lika litet hedrar Nationen som Konungen. Men också hafva få förstar blifvit mera smädade. Icke nog att hans många och verkeliga fel blefvo tadlade och öfverdrifna; honom pådiktades nya. Han beskylldes för att supa, förmodeligen i anseende till sin rödfrasiga hy, och för att stjåla, vid ett tillfälle då Drottningen förlorat en mycket måttelig summa dukater. Hans ovänner satte på hans räkning en mängd lika skamlösa som ogrundade anekdoter: Och en Kung som gjorde revolutioner efter behag, utspriddes ej sällan vara afvita.

Gustaf III gjorde föga skillnad mellan rättvisa och nåd. Derföre såg man honom ömsom flat och sträng: Således ojemn i sitt uppförande och illa betjent inom sitt Hof, der allt gick till med ordning. Lagfarenheten ansåg han för en vådelig vettenskap, och snarare som ett hinder för sin vilja än som en förmur för all-

män säkerhet. Ordning älskade han så litet, att han aldrig frågade efter tiden. Det var ej ovanligt att han spisade middag kl. 6 och 7 om aftonen och lade sig kl. 5 om morgnarna. I få Prinsars förmak har man längre väntat. Han ägde gunstlingar dem han upplyftade till anseende. Men så snart de hunnit till viktiga Embeten eller nog välstånd, att bero af sig sjelfva, kallnade han och ansåg dem med misstänksamhet. Den var förlorad som lät förstå att han ville styra honom.

Med mycket fria tänkesätt i religion och moral, förenade han en besynnerlig vidskeppelse. Han trodde på syner och uppenbarelser, samt på spådomar om tillkommande ting; hvarföre han ej underlät att i sina förehafvanden rådfråga dem som voro dåraktiga eller nedriga nog att med så beskaffade upplysningar förnöja hans vettgirighet. En Mamsell Arvedson som spådde i kaffé, hördes både när fälttåg och Riksdagar förehades.

Till denna vidskeppelse kan föras hans öfverdrifna begrepp om en Konungs höghet. Ett krönt hufvud var efter hans tanke ett inför den Högste sjelf privilegieradt väsende. Smörjelsen trodde han omedelbart meddela en gnista af Gudomligheten.

Utän medfödd böjelse till könet ville han desto mera synas belevvad emot fruntimmer, och han dref mot dem sin höflighet längre än någon kavaljer i Sitt Hof. Af Naturen rädd (ett fel som vanligen åtföljer en stark inbildningsgåfva) ville han synas djerf och förakta all fara. Denna svaghet hade ej ringa del i hans böjelse för krig, hvilket af allt hvad en Konung tillhör han minst förstod och minst var skicklig till¹. Derifrån kan ock ledas hans sätt att utföra det à la Charles XII med en slösad och tillgjord personlig tapperhet. Han var nog Proté för att aldrig i farans stunder förråda svaghet, och nog Aktör för att med sanning spela rolen af en Hjelte.

Hans sätt att se saker röjes i följande drag. Någon som af välmening erinrade honom hans orättvisa vid 1789 års riksdag och för att taga honom på det ömma, frågade vad han trodde Historien skulle derom säga till efterverlden, fick till svars: »Att jag varit

¹ Ibland annat var han maladroit i alla kroppsöfningar, att rida, fäkta, jemväl dansa.

ferm, och att alla klanderfulla anteckningar om mitt uppförande äro parti-skrifter.»

Ibland denna Konungs mest herrskande fördomar var det värde han satte på börd. När nöden tvang honom att kasta sig i de ofrälse-Ståndens armar och att smickra det hat emot Adeln han sjelf hos dem upptändt genom den förras dittills obilliga gynnande, kunde han dock icke skilja hjertat ifrån det stånd han trodde vara födt att omgifva thronen. Hans ofrälse Rådgifvare med åtnjutande af allt förtroende i viktiga ärender, fingo aldrig tillträde till hans bord eller i hans enskilda sällskap. När han en gång, efter en öfverläggning med dessa nykorade vänner vid 1789 års Riksdag besökte ÖfverHofmästerinnan Grefvinnan Fersen frågade han »om han ej luktade Snusk»; och under vistandet på Drottningholm 1791 deltog de adeliga officerarne af det så illa anskrifna blå och gula Gardes Regimentet i hans societet under det en Ofrälse Kapiten af det hvita, som infann sig vid en dejeuner, derifrån afvistes och lika med sina kamrater derifrån beständigt afhölls.

Franska Hof-etiketten var hans modell. Derifrån Konungens förakt för roben eller Civil-staten; Derifrån Drabante Corpsens nedsatta anseende; inrättningen af Dames de Palais och Premiers Gentilshommes de la Chambre; andeliga mäns dekorerande med orden; adeliga personers befordran till Biskopar; etc. När Rosenstein förordnades till KronPrinsens Informator, ville Konungen att han skulle bli Prest och lofvade honom survivance på Vesterås Stift. Schröderheim var utsedd till Erkebiskop efter Mennander när 1786 års Riksdag tvang konungen att gå ifrån denna plan.

I tycke för prål och grannlåt, för ombyte av rika kläder, för spetsar och juveler, samt i omsorg att kläda sig, var han mer än quinna; Det var jemväl en ej ringa rekommendation till hans ynnest att vara väl klädd¹; men med all denna prydlighet var han i många afseenden osnygg. Jag förbigår att han hade elak ande-

¹ Joseph II förlät honom ej denna Svaghet. Då han om en morgon 1783 i Florens besökte Konungen bar denne sednare Herre Serafimer-Stjernan på en drap d'argents nattrock, hvilket så stötte Kejsaren att han sedermera i Wien lät föreställa K. Theodor v. Neuhoff så klädd i en Teater pies.

drägt, skämnda tänder, och att han aldrig sköljde eller renhöll sin mun oftare än för syns skuld då efter måltiderna vatten-kannan presenterades. Men hans hufvud var besväradt af ohyra, hvars fördrifvande var ändamålet med det första recept som honom som KronPrins föreskrefs af hans LifMedikus Dalberg och jemväl för det sista, när denne Läkare få år för Konungens död lemnade sin beställning. Konungen stoppade ofta i munnen hvad som fastnat ur hufvudet och ur näsan vid fingrarna, en osed som redan var ett ämne för Grefve Tessins missnöje såsom hans Guvernör: ofta lemnade han ock fritt lopp åt väder, till besvär för mer än ett sinne hos de närvarande.

Ceremonier och högtidliga uppträden handterade han som hufvudsaker, och reglerade en procession med lika uppmärksamhet som planen till ett fälttåg eller en allians. För Teatern kan hans böjelse snarare kallas fureur än passion. Det var det nöje han utan afbrott, utan förändring, ojemförligen satte framföre alla andra och hvarföre han uppfyllde Stockholm med Teatrer. Han spelade sjelf ofta både Komedier och Tragedier, och sedan Grefve Carl Scheffer med knäfall bevekt honom att derifrån afstå, författade han desto flere Teaterstycken, samt lärde Aktörerna spela dem. De voro merendels lyckliga, utom i plaisenterie som hos honom alltid var kallt. Till största delen voro de dock sammansydda af franska pieser.

Gustaf III förlät hellre de flesta fel än det att göra honom ledsen. En Minister som tröttade hans tålmod i den delen, var ej långt ifrån sitt fall. De gunstlingar som förenade snille och munterhet med en lycklig talgåfva voro vissa att antingen ej falla eller att snart resa sig åter. Exempel skulle kunna anföras af Baron Armfelt, Schröderheim, Gref Borch, Grefvinnan Vrede.

Redan 1749 skref Konung Fredric till Danska Håfvvet om äktenskap mellan Svenska ArfPrinsen Gustaf och Danska Prinsessan Sophia Magdalena. Detta skedde med då varande Arf-furstens Adolf Fredrics fullkoml. bifall. ArfPrinsessan Louisa Ulrica ville deremot att Prinsessans hämtning till Sverige och uppfostring under hennes ögon skulle derunder förbehållas som ett

villkor, hvilket Rådet fann icke gå an. Giftermålet beviljades på danska sidan enär de höga kontrahenterne uppnått giftvuxen ålder. Partiet var likväl icke Konung Adolf Fredric och hans Drottning till lags, och icke heller KronPrinsen Gustaf sjelf som från barn- domen fattat ovilja och förakt för Danmark. Riksens Ständer vid 1765 års Riksdag beslöto och tillstyrkte verkställigheten af det beslutna giftermålet som derigenom blef för Svenska Hofvet ännu odiösare utan att kunna afböjas. R. R. Gref Horn gick 1766 till Danmark såsom Ambassadör att afhämta Prinsessan. Som han då var missnöjd med Hofvet påstås att han gifvit henne hvarje- handa obehagliga intryck både om sina Svärföräldrar och tillkom- mande brudgumme. Han var henne i Helsingborg till mötes. Hvarken hade han någon egentelig böjelse för könet eller ägde Prinsessan den quickhet och det aimabla väsende som gjorde henne för honom behaglig. Köld blev det ömsesidiga intrycket. Drottningens och KronPrinsessans sammanlefnad blef aldrig för- trolig: och den förras insinuationer hos Sin Son, aflägsnade honom allt mer och mer från sin brud, som med en obeveklig fierté äfven icke tog något steg att behaga. Sedan Gustaf III kommit på Thro- nen negligerade han sin Drottning ännu mera. Han befalte ofta Soupéer med Damer utan att hon var med, och undertiden kallade till sin Societé de fruntimmer som till hennes uppvaktning voro tjenstgörande. Ofta förorsakades häraf viva utbrott: och då det kom till explication fick Drottningen oftast öfverhanden, som då med mycket humeur och courage stod på sin rätt. —

Drottningen lefde mycket för sig sjelf¹. Hon var dock alltid

¹ Tvenne Damer fröknarne Uggla (sedermera fru Ehrengrenat) och Duvall (fru Mannerström) ägde bland fruntimmer nästan hennes exclusiva fa- veur. De gjorde, utom vid stora supéer, hvar afton hennes enda sällskap: Till- sades dock ej en gång för alla att suppera med henne, utan befalltes hvar gång sedan de uppkommit, särskilt. Sedan hennes Mt blef Enka fortfor detta på lika sätt. En fransysk TandDoktor Bonny var hvar eftermiddag uppbefallt, och konverserade tete à tete med Drottningen ett par timmar, innan bemälta fruar infunno sig. Hela förmiddagen användes till dejeuner, sköljning i munnen och klädsel, hvarvid kammarfruarne sletu ondt. Vid ett och annat tillfälle säges hon hafva gått emot sin Gemål med knuten näfve. Särdeles en gång då hon refuserade Sin vakthafvande Statsfru Gr. Lövenhjelm att bevista en soupé till hvilken hon af Kgen var buden men Drn icke. 1786 då Kgen

om somrarne med Konungen på kungsgårdarne, men aldrig på hans resor i provincerna. Bland de vanligen talrika Societeterna på landet voro få som egentligen gjorde henne *Sin cour*, och som tillbaka rönte hennes utmärktare ynnest. Bland dessa få var Öfverste Thorvigge, som var först kavaljer hos Hertig Fredric och sedermera första Stallmästare hos Hertiginnan. Han gjorde ofta Hennes Majts parti och conversation. Konungen som 1775 synes hafva umgåtts med förslag att skilja sig vid sin Gemål, affekterade *jalousie* mot Thorvigge och lät säga Drottningen att hon borde spara sin familiaritet med honom. Hennes ÖfverHofmästarinna Grefvinnan Hjärne var icke hennes vän och troddes genom squalleraktiga rapporter öka Kgens missnöje, eller ock vara en af honom nyttjad spion att antingen samla upplysningar eller *prétexter*. Drottningen allarmedad af den oväntade helsningen förtrodde sig åt R. R. Gref Fersen och begärde hans råd. Han tillstyrkte en explication med Konungen, som gick för sig: Konungen med ett tvungit skratt afslög allt sammans. Emellertid styrkte Drottningens vänner henne, att aldrig låta Grefvinnan Hjärne då hon kom att göra sin uppvaktning stanna i förmaket, utan oanmält få komma in när som helst. Konungen ville vid samma tid att hans Lifmedicus Dahlberg skulle gifva attest att Drottningen voro (sic) oförmögen att meddela lifsfrukt: Men Dahlberg nekade, och rådde Konungen att genom sänlag sjelf söka förskaffa sig en arfvinge med denna Prinsessa, hvars fägring och kroppsställning dertill syntes gifva allt hopp. Detta gjorde verkan. Konungen meddelade sitt beslut i denna väg åt Grefve Ekeblad och Baron Carl Ehrensvärd men återhölls af embarras huru han skulle göra första steget. De rådde honom att utan *detour* gå till väga, och derpå lät han genom HofStallm. Munk som var amant af Drottningens kammarfru Mamsell Ramström tillsäga denna, att prevenera Drottningen det Hans Mt ville passera natten hos Drottningen, men utan explication. Sådant gick i verkställighet. Reconciliationen mellan Konungen och Drottningen ansågs för gjord. Nattbesöken repeterades. Munck fick äfven presenter af Drottningen, dyrbara ringar,

var länge i Upsala och ville hafva KronPrinsen dit utan henne, höll hon på att för enskilt räkning hyra sig rum i Upsala. Hon var annars en *commode* Drottning och blandade sig aldrig i affärer.

ur, m. m. Sammanlefnaden fortfor dock utan att liknelse var till någon arfvinge. Kgen beklagade sig åter för Dahlberg som styrkte till fortfarande och till brunsdrickning. Men Konungen ville ej efter hans råd nyttja detta helsomedel tillsammans med sin Gemål. I fruktan att han sjelf ej ägde nog vigueur, nyttjade han på Hertigens af Södermanl. Lifmedici Hedenbergs råd, som han Dahlberg oåtsporadt inhämtat, beaume de meque. Dahlberg fick dock härom kunskap och insinuerade genom Munck att detta medel vore otjenligt. D. fick ock tillfälle att i närmare explication föreställa huru detta blott passade pour des debauchés enervés; förordnade ock andra medel som afhulpo Konungens öfverklagade alltför stora hetta i jämförelse med Drottningens köld. Ehuru Konungen trodde sig häraf märka mera framgång, uteblef dock all påsyftad grossesse; hvaraf förmodl. anledning togs till en säkrare utväg. Munck ägde både Kgs och Drottningens förtroende: och till undanrödjande af alla Scrupler påstås att Enkedr. HofPredikant Doktor Wingård med Kgens tillstånd sammanvigt honom och Drottningen; hvaröfver en hemlig akt lemnades i Drottningens händer. KronPrinsen föddes 1778. Misstankar och prat voro egentl. skälet till brouillieriet mellan Konungen och hans mor vid KronPrinsens födelse. Konungen älskade sin andra son mycket ömmare, och sörjde hans död 1783 nästan med tröstlöshet. Missnöjet och kölden mellan Kgen och Drottningen tilltogo sedermera å nyo: De lefde ej mera tillsammans som äkta makar, och trefvos nästan icke i ett rum utan i stora samquäm. Muncks uppförande störtade honom alldeles 1792. Om Konungens död ej mellankommit hade han blifvit arresterad. Det säges ock att Kgen då åter var i begrepp att skiljas vid sin Gemål, desheritera sin son, och gifta sig med en Prinsessa af Preussen, som han sett vid Aaken 1791 och sedan blef gift med furst Radziwill. Hans M. skall velat hemligen enlevera det nämnda kontraktet ur Drns gömmor. Men Ankarström öfverraskade honom.

Manuskriptet till »Karakteristiken», alltigenom av Adlerbeths hand och med ytterst få rättelser, består dels av två folioark av lika format men av olika slags papper, båda fullskrivna, vilka omfatta den egentliga porträtteckningen av

Gustav III, dels av ett halvark (av annat papper och av större format), på vars två likaledes fullskrivna sidor nedskrivits berättelsen om kungaparets äktenskapsförhållanden. Det är inte nödvändigt att utgå från att de båda till läggningen rätt olikartade manuskriptdelarna författats samtidigt eller ens av författaren avsetts utgöra ett sammanhängande helt. Någon titelöverskrift finnes ej å manuskriptet. Den överskrift, som förekommer i Anderssons edition, har ditsatts av utgivaren. Manuskriptets sidor äro onummerade. Att det ej ingått i Anteckningarnas fortlöpande, i varje häfte utan avbrott paginerade text är tydligt. Intet tecken utvisar i vilket samband med denna Adlerbeth tänkt sig »Karakteristiken», om han nu över huvud tänkt sig ett sådant samband. Ingenting ger emellertid vid handen att den varit avsedd att användas som bilaga. Var det lösa manuskriptet ursprungligen legat kan numera inte avgöras. Det är möjligt att det legat i Anteckningarnas fjärde häfte mellan sid. 80, där som nämnt berättelsen om Gustav III:s tid slutar, och sid. 81, där skildringen av förmyndarregeringen tar vid. Men det är också möjligt att det förvarats på annat ställe, kanske i slutet av det sjätte häftet tillsammans med de likaledes lösa ark, som innehålla Gustav IV Adolfs karakteristik, eller alldeles för sig separat från Anteckningarna. Huruvida den av Brinkman föranstaltade avskriften av Karakteristiken genom sin placering eller på annat sätt givit någon anvisning om i vilket sammanhang den borde insättas är en fråga som också måste lämnas därhän. I vilket fall som helst har det fallit sig naturligt för Andersson att använda de båda kungakarakteristikerna som avslutningskapitel till var sin huvudavdelning av Anteckningarna.

Den omständigheten att »Karakteristiken» föreligger i ett manuskript av Adlerbeths hand utgör emellertid inte i och för sig någon absolut säker garanti för att den även författats av honom. Det är ju tänkbart att han egenhändigt avskrivit en handskrift, som författats av annan person. En granskning visar att flera bilagor till Anteckningarna avskrivits av Adlerbeth själv. Det är mycket möjligt att han även avskrivit den som bilaga tydligen avsedda »Déclama-

tion d'un Rhéteur». Det saknas inte helt inre beröringspunkter mellan »Deklamationen» och »Karakteristiken», och det är svårt att föreställa sig annat än att den förra tänkts som bilaga just till den senare, vilken då inte rimligen själv vore att räkna till samma kategori utan som ett extra texttillskott av Anteckningarnas författare. Viktigare än detta antagande är den slutsats man föranledes dra av en olikhet i yttre avseende mellan de båda aktstyckena. Som förut nämnts upplyser en not till »Deklamationen» att den författats av kanslirådet Berch. Det kan inte betvivlas att noten skrivits av Adlerbeth, som därigenom fränkännt sig all delaktighet i detta klart pamflettartade stycke. Någon not av liknande beskaffenhet finns ej fogad till »Karakteristiken». Hade Adlerbeth ej varit dess författare, får det anses i hög grad troligt att han upplyst därom. Frånvaron av varje sådan upplysning utgör, låt vara indirekt, ett starkt talande sannolikhetsbevis för Adlerbeths författarskap¹. Det kan tilläggas att Tegnér omtalar det franska deklamationsstycket såsom »vanligen förekommande» i handskrivna samlingar². Däremot lämnar han ingen motsvarande uppgift om »Karakteristiken», vilket han säkerligen ej skulle ha försummat, därest han påträffat den i någon samling.

Av intresse är att Tegnér, som visserligen var övertygad om att Adlerbeth inte författat »Karakteristiken», dock ej vågar »med bestämdhet» påstå »att denna skrift omöjligen kunnat flyta ur Adlerbeths penna». Tydligen har den stränga ton mot konungen, som genomgår Anteckningarna överhuvud, föranlett detta uttalande. För att ytterligare underbygga den åsikt, vartill han kommit, åberopar emellertid Tegnér vissa inre kriterier. Han finner det egendomligt att konungens förhållande till drottningen och frågan om kronprinsens börd behandlas i »Karakteristiken», då detta ämne »utan svårighet bort finna plats i den historiska berättelsen». Det anmärkta förhållandet kan dock knappast tillmätas någon

¹ Till jämförelse må nämnas att alla bilagor till Anteckningarna äro försedda med ursprungsbeteckning.

² Själv har jag påträffat två exemplar därav i en bunt (F. 621) i U. U. B.

indicerande betydelse. Det är ingalunda otänkbart att Adlerbeth, som kanske ej funnit plats för närmare behandling av ifrågavarande ämne i den ytterst knappa översikt han i Anteckningarna ger av tiden före 1789, dit det kronologiskt skulle höra, efteråt kommit på tanken att uppta det till särskild behandling, vare sig det nu skett i direkt samband med »Karakteristiken» eller ej. Tegnér anser det otroligt att Adlerbeth skulle kunnat stämpla konungens omgivning såsom bestående av »sluga och nedriga redskap» och anför som motbevis att han »i offentliga tal prisat t. ex. Nordins och Håkanssons förtjenster». Går man till Anteckningarna, finner man att Adlerbeth där uttalat de mest skarpa omdömen om sådana »redskap» som Toll, Munck och Armfelt. Vad särskilt Nordin beträffar är hans omdöme inte mindre nedgörande¹. För Tegnér är det vidare oförståeligt, hur Adlerbeth, som på så många sätt åtnjutit konungens välvilja, skulle kunnat nedsätta dennes »mildhet och kärlek för vetenskaper» och hur han, som varit konungens »librettoförfattare», kunnat kalla Gustavs böjelse för teatern »snarare fureur än passion». I själva verket ligger det knappast något förvånande i att en man med Adlerbeths vetenskapliga läggning kunde finna konungens intresse för vetenskapen ytligt och att han trots sin egenskap av f. d. »librettoförfattare» kunde anse att Gustavs allt uppslukande teaterintresse slog över i »fureur». Att ordet är adekvat kan knappast förnekas². En annan gustavian, Johan Gabriel Oxenstjerna, använder ett liknande uttryck. Han talar om konungens »raseri för teatern»³. Till slut finner Tegnér svårt att föreställa sig att Adlerbeth skulle kunnat göra sig skyldig till den osmakliga skildringen av konungens hygieniska vanor, som ingår i »Karakteristiken». Skildringen är ovanligt naturalistisk, men den bekräftas i stort sett av uppgifter, härrörande även av andra än konungens fiender⁴.

¹ Tegnér's edition, I, s. 92.

² Schück, Gustav III, s. 101 ff.

³ Odhner, Sveriges historia under Gustav III, II, s. 205.

⁴ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, I, s. 167. Jfr härmed uppgifter

De inre kriterier, som enligt Tegnér's åsikt tala mot Adlerbeth's författarskap, förtjäna knappast avseende. Vid deras bedömande utgår han från en förutfattad mening både om konungens personlighet och om den takt och värdighet man har rätt att vänta av en gustavian som Adlerbeth, när han företar sig att teckna ett porträtt av sin kunglige herre och välgörare¹. Att Adlerbeth var fullt kapabel att skriva en karakteristik så utan hänsyn som den här ifrågavarande, därpå tyder hans ofta, bl. av Tegnér, citerade yttrande till Lars von Engeström kort efter Gustav III:s död: »Bror, der var intet enda ärligt hår på honom»². Även detta yttrande, vars autenticitet inte bestritts, hör med till de kriterier, som i detta samband påkalla uppmärksamhet.

Egendomligt är att Tegnér, då han ville besvara frågan, om »Karakteristiken» och Anteckningarna haft samma författare, ej sökte finna svaret genom att jämföra de båda skrifterna. Nedan följa några punkter, som uppvisa vissa likheter både i form och innehåll dem emellan.

1. »Karakteristiken» (ovan s. 13): »Med mycket fria tänkesätt i religion och moral förenade han en besynnerlig vidskeppelse. — — — En Mamsell Arvedson, som spådde i kaffé, hördes både när fälttåg och Riksdagar förehades».

Anteckningarna³ (Tegnér's ed. I, s. 60, noten): »Utan särdeles värdenad för det moraliska af religionen, ägde denne Herre mera förtroende för det mystiska; och hans annars uplysta själ var till och med smittad av vidskepelse. En Mamsell Arvedson som länge snillat sig till penningar genom

av C. G. Sinklaire (ibid. s. 171) samt A. L. Hamilton, Anekdoter till svenska historien (Sv. mem. och brev, IV, s. 111).

¹ Betecknande nog är enligt Tegnér Armfelt snart sagt den ende, som i sina anteckningar visar den grannligheten en gustavian är skyldig konungens minne. Inte ens Schröderheim och J. G. Oxenstierna anses ha iakttagit »tacksamhetens förpligtelser». Tegnér, Gustaf Mauritz Armfelt, I, s. 157.

² Minnen och anteckningar av Lars von Engeström, utg. av Elof Tegnér, I, s. 28.

³ För citaten ur Anteckningarna ligger här och i det följande originaltexten till grund.

spådomar i Caffé ... rådfördes om utgången av närvarande saker och tillstundande riksdag».

2. »Karakteristiken» (ovan s. 14): »När Rosenstein förordnades till Kron Prinsens Informator, ville Konungen att han skulle bli Prest och lovade honom survivance på Vesterås stift. Schröderheim var utsedd till Erkebiskop efter Menander när 1786 års Riksdag tvang konungen att gå ifrån denna plan».

Anteckningarna (Tegnér's ed. I, ss. 24, noten, 26, not. 2): »Men då det honom kungiordes (förordnandet för Rosenstein att vara kronprinsens informator), ... föreslogs honom tillika att bli Prest med löfte framdeles om Westerås stift samt Commendeurskorset av Nordstjärnan». — »Bland andra stötande förslag war ock det att befordra StatsSecretären Schröderheim till ÄrkeBiskop efter den ålderstigne Doctor Mennander som just dog under Riksdagen, men för sent för denna nyhet, i anseende till det menagement man med Presteståndet måste iakttaga».

3. »Karakteristiken» (ovan s. 14): »I tycke för prål och grannlåt, för ombyte av rika kläder ... var han mer än quinna» etc. Härtill fogas följande not: »Josef II förlät honom ej denna svaghet. Då han om en morgon 1783 i Florens besökte Konungen bar denne sednare Herre Serafimer-Stjernan på en drap d'argents nattrock, hvilket så stötte Kejsaren, att han sedermera i Wien lät föreställa Konung Theodor v. Neuhoff så klädd i en Teater pies».

Anteckningarna (Tegnér's ed., I, s. 23, noten: »Dessa bägge Prinsar sympatiserade icke. De wiste hvarandra mycken utvärtes höflighet, men Käjsaren fann Konungen fåfång, qwinligt intagen af grannlåt och ceremonier. ... Käjsaren moquerade sig nog uppenbart öfwer Konungens ofvannämde swagheter och lät i Wien på Theatern upföra en opera, där Konung Theodor von Neuhoff föreställdes med en stor ordens stjärna på nattrocken, såsom Konungen burit på sig wid ett morgonbesök av Käjsaren».

4. »Karakteristiken» (ovan s. 13 f.): »Någon som af välmening erinrade honom (konungen) hans orättvisa vid 1789

års Riksdag, ... frågade hvad han trodde Historien skulle derom säga till efterverlden, fick till svars: Att jag varit ferm, och att alla klanderfulla anteckningar om mitt uppförande äro partiskrifter».

Anteckningarna (Tegnér's ed., I, s. 122). Adlerbeth återger här ett samtal med konungen den 14 mars 1789, som rörde sig om dennes orättvisa behandling av adeln under den pågående riksdagen och speciellt hans tillbakavisande av den av adeln antagna justifikationsskriften. Adlerbeth framhöll att den åtminstone borde få biläggas adelns protokoll, vartill konungen replikerade: »Om den ligger där eller ej, kan göra lika mycket. Hinner den till efterverlden, så kommer den ändå blott att anses såsom en parti-skrift emot mig».

Citaten under de två första punkterna säga kanske inte så mycket. Det framgår att Adlerbeth väl kände till de berörda händelserna, men det gjorde helt visst flere andra. Ordalagen i de båda skrifterna påminna dock mycket om varandra. Den händelse, som omtalas under punkt 3, kände Adlerbeth till bättre än de flesta, eftersom han själv varit med i Florens vid det morgonbesök, då kejsaren oförmodat kom och tog Gustav III på sängen¹. Här förete berättelsernas ordalag så påfallande likheter att författaren måste antas ha varit densamme. Vad beträffar punkt 4, för hänsyftningen i »Karakteristiken» på ett samtal mellan »någon» och konungen angående dennes orättvisa mot adeln 1789 ovillkorligen tanken till Adlerbeths samtal med Gustav III den 14 mars detta år, där nämnda ämne utförligt avhandlas. De i konungens mun lagda replikerna ha ej alldeles samma räckvidd, men överensstämma i sak och ifråga om slutorden även i avfattningen. Den »någon», som omtalas i »Ka-

¹ Besöket omtalas i korthet av Adlerbeth i hans Brev om Gustaf III:s resa i Italien (Sv. mem. och brev, V, s. 57). Det var naturligtvis känt även av andra av konungens följeslagare, som spreda underrättelser därom. Axel von Fersens Historiska skrifter, V, s. 189 f. Jfr brev från Axel von Fersen d. y. till fadern dat. Florens ¹⁹/₁₂ 1783, *ibid.*, s. 303 f. Här omtalas dock ej att konungen bar serafimerstjärnan på natrocken; ej heller i Armfelts berättelse. Tegnér, Gustaf Mauritz Armfelt, I, s. 104.

rakteristiken», kan ej gärna vara någon annan än Adlerbeth¹.

Av det föregående torde vara fullt klart att Adlerbeth är »Karakteristikens» författare. Även för detta aktstyckes datering har man viss hjälp av ortografin. Vi kunna nu studera denna i den ovan återgivna originaltexten.

Som förut nämnts har man att skilja mellan den egentliga karakteristikens av konungen, själva porträtteckningen, nedskreven på två folioark, och äktenskapshistorien, skriven på ett halvark². Porträtteckningen består ur kompositionssynpunkt av två lätt urskiljbara avdelningar. Den förra avdelningen³, som upptar det ena folioarket, låter sig mycket väl tänkas som ett avslutat helt för sig. Ortografin är här genomgående av det äldre slaget (användningen av enkel konsonant och beteckningen av ä-ljudet). Även bruket av w-tecknet kommer till användning, ehuru sällan (inalles sex gånger). Med stöd av den utredning, som förut givits av Adlerbeths stavning⁴ måste den förra avdelningen av porträtteckningen vara skriven före 1799, antagligen (med hänsyn till w-tecknets endast sporadiska förekomst) 1797. I vart fall kan den knappast ha tillkommit samtidigt med att Adlerbeth avslutade berättelsen om Gustav III:s död, vilket förklarar att den ej finns införd efter denna berättelse i Anteckningarna⁵. I den senare kompletterande avdelningen av porträtteckningen

¹ Någon samlad karakteristik av Gustav III finns ej i Anteckningarna. De omnämnanden av vissa för konungen utmärkande karaktersegenskaper, som här någon gång förekomma (Tegnér's ed., I, s. 20), stämma emellertid med den utförligare teckningen i »Karakteristiken». Det kan måhända även vara värt att nämna att klassiska citat, som man väntar av Adlerbeth, finnas både i Anteckningarna och »Karakteristiken» — i den senare ett citat av Lucretius, vilken författare även citeras i Anteckningarna.

² Se ovan s. 18 f.

³ Den sträcker sig fram till det stycke, som börjar med meningen: »Man har hos Gustaf III äfven som Tacitus hos Tiberius anmärkt flera tidevarf» (ovan s. 12).

⁴ Se ovan s. 3 f.

⁵ I nämnda berättelse och på de första sidorna av den omedelbart efterföljande, sannolikt kort efteråt påbörjade redogörelsen för förmyndartiden

tillämpas helt det nya stavningsättet, varför den inte kan ha skrivits förrän tidigast i slutet av 1799 eller under år 1800. Det samma gäller om skildringen av konungens äktenskapshistoria, där också de nya stavningsreglerna konsekvent användas. Ett och annat (vissa modernare ordformer) tyder på att denna skildring avfattats senare än porträtteckningen. Resultatet är rätt överraskande. »Karakteristiken» visar sig bestå av olika etappvis komponerade, delvis (äktenskapshistorien) med varandra föga sammanhörande delar¹. Det förtjänar kanske observeras att de sista för Gustav III inte minst ofördelaktiga delarna med säkerhet tillkommit långt efter konungens död.

Uppgiften för denna undersökning har väsentligen varit av textkritisk art. Några ord må tilläggas om det uppfattningssätt, som i litteraturen gjort sig gällande vid bedömandet av samtidas, och speciellt Adlerbeths, uttalanden om Gustav III:s personlighet.

Det var tydligen med stor tillfredsställelse, som Tegnér avfärdade den av Andersson publicerade »Gustav III:s karakteristik» såsom en simpel »smädeskrift» av obskyrt ursprung. Man kan höra en lättnadens suck mellan raderna. Hans benägenhet att nästan aprioriskt avvisa memoarlitteraturens »nedsättande» omdömen om Gustav III är i viss mån typisk för äldre svensk traditionalistiskt betonad historieskrivning². Oförmånliga uttalanden om konungen väcka förvåning eller inge olustkänslor. Till och med hos Odhner kan man finna spår av en sådan inställning. Ett exempel må anföras, av intresse i detta sammanhang genom den parallell det på visst sätt erbjuder till Tegnér's reaktion mot Adlerbeths karakteristik liksom mot hans Anteckningar över huvud.

dominerar visserligen ej w-tecknet men är vida oftare förekommande än i här ifrågakarande del av »Karakteristiken».

¹ Det behöver ej särskilt understrykas att vad som framkommit om »Karakteristikens» ortografi ytterligare bestyrker Adlerbeths författarskap.

² Jfr för det följande Georg Landbergs intresseväckande skrift, Gustav III i eftervärldens dom (1945), som givit mig flere både positiva och negativa impulser.

På Odhner verkade det chockerande, då han tog del av Ulrik Scheffers skarpt kritiska karaktersskildring av Gustav III, nedtecknad redan 1779. »Man vet ej om man skall tro sina ögon», skriver han, »då man läser dessa rader av U. Scheffers hand»¹. Tydligt godtar han emellertid Scheffers uppsats, som han utförligt refererar under uttryckande av sin förvåning över den ensidighet, varmed författaren »framhåller konungens sämre egenskaper». Men det är betecknande att han inte desto mindre, utan att anföra några bevis, drar i tvivelsmål det då nyfunna aktstyckets autenticitet. »Skulle uppsatsen», frågar han, »vara en afskrift av någon annans anteckningar?» Alternativt framkastar han frågan, om den kan »vara nedskrifven under intryck av någon djupare missstämning eller meningsskiljaktighet emellan konungen och Scheffer». På samma sätt söker han förklara skärpan i en några månader tidigare tillkommen skrift av den högt betrodde statsmannen². Både Odhner och Tegnér ha svårt att förlika sig med det historiskt beaktansvärda faktum att konungen närstående personer uttalat sig djupt ogillande om honom. Någon ursäkt måste finnas, och som förklaring tillgripes då antagandet att vederbörande skrivit i tillfällig misstämning.

Av visst intresse är även att se hur Levertin, den traditionella Gustav III-uppfattningens fullkomnare och ståndaktige försvarare, reagerar mot den beundrade konungens detraktörer. Som representanter för dessa utväljer han i sin bekanta essä över Gustav III två: Fersen och Adlerbeth, med vilka han har en liten uppgörelse för att visa hela memoarlitteraturens värdelöshet, när det gäller att bedöma en man med

¹ Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustav III:s regering, II, s. 169. Scheffers skrift, som utan minsta tvivel är gjord med hans egen hand, har publicerats av F. Almén, Gustav III och hans rådgivare 1772—89, s. 412 f. Texten är ej tillfredsställande återgiven. Som ex. på felaktigheter må endast anföras s. 412, rad 10 uppifrån: pris, skall vara prise; rad 4 nedifrån: tout qui, skall vara tout ce qui; s. 413, rad 1 uppifrån: cour, skall vara coeur.

² Odhner, a. a., II, s. 4.

Gustavs överlägsna snille och psykologiskt komplicerade natur¹. Över Fersen, konungens erkände fiende, blir domen självfallet förkrossande. Men Levertin nekar sig inte att på köpet ge den fälde en spark genom att förlöjliga den förment patetiska självupptagenhet, varmed den gamle partihövdingen skulle ha beskrivit sin fängelsetid i Fredrikshofs slott. Det gick dock ingen nöd på Fersen, framhåller Levertin. Han hade ju två praktfullt inredda rum till sitt förfogande, där han inte ens saknade »en motpart för eftermiddagens piquetpartier och där den arme fången efter supéen kunde i lugn och ro meditera över 'despotens grymhet'». Om den obegripligt intressante nevropat på tronen, som fått infallet att häkta riddarhusets främsta män med Fersen i spetsen göras i detta sammanhang inga reflexioner. Adlerbeth behandlas knappast med någon större egard än Fersen, trots att han stått i ett helt annat, vänskapligt, förhållande till konungen och därför ägde helt andra förutsättningar än den förbittrade partichefen att skildra Gustav III. Redan underlåtenheten att markera denna åtskillnad säger en hel del. Adlerbeth utmålas som en stelbent pedant, som med sin »torra, njugga och sparsamma naturell» saknade all »sympatisk förmåga att förstå konungen». Det var förgäves han mödat sig att »i sina tunga, från de romerska historikernas kejsarporträtt lånade fraser och betraktelser» fånga Gustavs »oroliga och kvinnliga väsen». Även Adlerbeth får sin lilla spark i de med hänsyftning på dennes kända sparsamhet lekfullt formade orden: »Han var en stor hushållare både ifråga om pengar och idéer». Därmed äro Fersen och Adlerbeth likviderade utan att de med ett ord själva fått komma till tals, utan att något som helst försök göres att analysera sanningshalten av vad de verkligen sagt och menat. Ingen bevisning åsyftas, endast misstänkliggörande. Man får ett starkt intryck av hur djupt engagerad

¹ Levertin, *Från Gustav III:s dagar* (1896), s. 8 ff. Då essän skrevs (1892), hade L. troligen ännu inte fått i sina händer Tegnér's s. å. publicerade edition av Adlerbeths arbete. Tydligen är det främst »Karakteristiken» han vänder sig mot.

Levertin är i den sak han kämpar för, hur nästan personligt förnärmad han känner sig å sin dyrkade hjältes vägnar.

Men även Levertin skulle få en chock, när han tio år efter det han skrivit sin essä kom att läsa den då utgivna första delen av Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok. Han måste erkänna att den lilla hertiginnan inte kunde negligeras, hon visste vad hon talade om och hon kunde inte rimligen förebrås för partiskhet. Särskilt blev han tagen av den skrämmande skildringen av konungens uppträdande vid moderns dödsbädd. Det berörde honom illa. Men det är betecknande för Levertin att den oro, som ett ögonblick grep honom, främst gällde frågan huru han skulle undgå »nedslås i sin beundran» för konungen¹, ty beundras måste han. Levertin tröstar sig vid tanken på Gustav III:s lysande regentegenskaper, som hertiginnan inte berört, och finner en ursäkt i hans ömtåliga konstnärnatur, som hon inte förstått.

En värre chock utsattes Levertin för, då Henrik Scück ett par år senare utgav sin bok om Gustav III. Av Levertins »intuitivt» skapade fantasibild fanns efter denna inte mycket kvar. Att han kände sig hårt träffad framgår av hans svaromål², där han utan större framgång sökte visa det ytliga och orättvisa i Schücks aggressiva skrift. Levertin hade i sin essä fullt medvetet satt intuition före analys, och han utmönstrade med ett eller annat undantag alla samtida antecknare — illvilligt stämnda och dåliga psykologer som de voro — såsom vittnesgilla, när det gäller pejla Gustav III:s oroligt flyktiga dubbelnatur. Schück för fram memoarernas av Levertin undertryckta och även av andra författare ditills alltför litet beaktade källmaterial och bygger därpå sin nya, från den hävdvunna uppfattningen så starkt avvikande karaktersteckning av Gustav III. Den konventionalism, som dröjt kvar över äldre teckningar, även i de främsta historieverken, röjes bryskt undan och det gamla romantiserandet får ett

¹ Levertin, Saml. skrifter, X, s. 106.

² Levertin, *ibid.*, s. 116 ff.

dråpslag. Det betydelsefulla i Schücks insats ligger däri att han utan räddhåga målmedvetet återfört diskussionen om Gustav III:s personlighet till verkligheten. Man kan ställa sig kritisk mot vissa sidor av den karaktärsbild han tecknat, men i det hela har en mera verklighetstrogen inte åstadkommit.

Anledningen till att Schücks alltid stimulerande bok här omnämns är främst att Adlerbeth intar en framträdande plats i det breda galleri av samtida, vilkas vittnesmål han bokför. Tegnérns negativa domslut ifråga om Adlerbeths författarskap till »Gustav III:s karakteristik» synes sedermera i allmänhet mer eller mindre reservationslöst ha accepterats¹. Schück avvisar emellertid Tegnérns uppfattning och förklarar att det var »på otillräckligt skäl som författarskapet ifrågasatts. I varje fall», framhåller han, »är porträttet gjort av en skarp iakttagare, som stått konungen nära, som åtminstone — i motsats mot Hamilton och Fersen — *söker* göra honom rättvisa och som icke kan räknas till de gustavianska pamflettisternas klass». Schück anför långa stycken ur Adlerbeths skrift, och han har från denna hämtat en hel del stoff av vikt för sin framställning. Tydligt tillerkänner han skriften en ganska hög grad av tillförlitlighet.

För att kontrollera värdet av Adlerbeths teckning² ligger det nära till hands att jämföra den med andra samtidas

¹ Landberg, a. a., s. 39. L. framhåller dock att den förkrossande närbild av föremålet »Karakteristiken» ger av allt att döma är »mycket initierad». I övrigt kan hänvisas till Hallendorffs anmälan av Tegnérns edition i Sv. tidskr. 1894, s. 250; Sv. biogr. lexikon, I, s. 111; Svensk uppslagsbok, 2 uppl., I, sp. 192. På de två sistnämnda ställena säges författarskapet vara resp. »omstritt» och »tvivelaktigt».

² Från det parti av »Karakteristiken», som innehåller äktenskapshistorien, bortses här. Åtskilligt tyder på att Adlerbeth vid författandet av detta parti betjänat sig av upplysningar som han fått av Gustav III:s livmedikus bergsrådet Dalberg. Jfr Dalbergs berättelse, skriven 1808, i De la Gardieska Archivet, XVIII, s. 128 ff. På ett ställe i Anteckningarna (Tegnérns edition, II, s. 4) åberopar Adlerbeth uttryckligen Dalberg, på vars underrättelser han åtminstone delvis byggt sin skildring av konungens sista stunder och död. Även härom finns av Dahlberg en berättelse i De la Gardieska Archivet, XVIII, s. 118ff.

karaktersteckningar¹. Det visar sig att då på de allra flesta väsentliga och många oväsentliga punkter en ganska märklig överensstämmelse föreligger. Omdömen och iakttagelser av Adlerbeth, för Gustav III fördelaktiga eller ofördelaktiga, återfinnas i varierande form än hos den ene, än hos den andre bland en del konungen närstående eller till hans omgivning hörande personer, vilka liksom Adlerbeth sökt sammanfatta sina intryck av dennes personlighet. Adlerbeths teckning, som är utförligast, är kanske den för konungen ofördelaktigaste, särskilt med hänsyn till en del stötande osmakliga detaljer². Men det är inte fråga om någon väsens-, endast om en nyansskillnad. Ett komparativt studium av här antydda slag ger onekligen ett för sanningshalten av Adlerbeths karakteristik förmånligt resultat. I det stora hela synes den mig göra ett trovärdigt intryck. Om porträttet av konungen, som visst inte fördöljer hans begåvning och andra framstående egenskaper, i det hela dock är mycket litet tilltalande, är anledningen härtill mindre att söka hos avbildaren än hos föremålet. Det kan väl vara, som Levertin utan tvivel riktigt anmärker, att antika mönster i viss mån influerat Adlerbeth liksom för övrigt tidens litterära porträttmålare i allmänhet, men hans skarpsynta karaktersteckning av Gustav III kan minst av allt kallas schablonmässig. I denna »essä» i den realistiska genren är det ingen dålig psykolog som fört pennan.

I det stora »högmålet om Gustav III», som väl aldrig blir sluddömt, har Adlerbeth spelat en växlingsrik roll som vittne. Då hans Historiska anteckningar först kommo ut, måste de hos en senfödd gustavian som Bernhard von Beskov ha väckt upprörda känslor till liv. Som Landberg påpekat, gav tydligen detta verk, och helt säkert inte minst den däri

¹ Här må företrädesvis hänvisas till Ulrik Scheffers skrift (se ovan s. 27), hertiginnans dagbok (I, s. 166 ff., 370 ff.), C. J. Ekeblads skildring (utg. under titeln Gustaf III och hans gunstlingar, Sthlm 1871) samt möjligen C. G. Sinklares Notes et anecdotes etc. (cit. av utg. av hertiginnans dagbok, I, s. 170 f.).

² Även de finnas dock antydda av andra. Jfr ovan s. 21, n. 4.

ingående »Karakteristiken», Beskow incitamentet till den jätteapologi han under sina sista år skrev ihop till skydd för konung Gustavs minne. Som en värdig efterföljare till Beskow diskvalificerade Levertin Adlerbeth som konungens minnestecknare. Tegnér gjorde samtidigt processen kort genom att helt enkelt frånkänna honom författarskapet till »Karakteristiken», varmed han trodde sig göra både konungens och Adlerbeths minne den största tjänsten. I Schücks bok kom den förkättrade skriften till heders, en återupprättelse som visat sig väl grundad.

Axel Brusewitz.
